

УДК 141.7

Смолін В.О., аспірант кафедри філософії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), smolin.vitaliy@list.ru

У пошуках першоджерел формування і здійснення відповідальності

Хаотичні процеси сучасного світового розвитку посилюють взаємозалежність всіх соціальних суб'єктів і загострюють проблему відповідальності. Саме у взаємодії, взаємозалежності, взаємообумовленості вітального, соціального і духовного «Я» людини криються першоджерела феномена відповідальності. Якщо враховувати факт успадкування людиною потреби у розвитку певних рис культури, тоді вирішення драматичних суперечностей людського «Я» на користь домінування соціальності і духовності стане підґрунтям реалізації принципу соціальної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, людина, вітальність, соціальність, духовність, еволюція, культурген.

Smolin V.A., Post-graduate student of the department of philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), smolin.vitaliy@list.ru

In search of sources of creation and implementation of responsibilities

The chaotic processes of the modern world development strengthen the interdependence of all social subjects and aggravate the problem of responsibility.

A human exists simultaneously in three dimensions: in the world of nature where a human is manifested as a vital creature; in the society where human is manifested as a social being; in culture that creates a specific world of spiritual values of human. The sources of the phenomenon of responsibility lay exactly in the interaction, interdependence, interdetermination of vital, social and spiritual «I» of a human. The vital «I» of a human is the source of selfish, aggressive and irresponsible behavior. Existing at the level of unconscious, the vital «I» of human does not know any limits and does not see the difference between good and evil. The social «I» of a human implies on it some definite limitations associated with specificity of social communications in the terms of common coexistence. Social communications are based on moral norms and values, which are produced in a particular type of society in its spiritual realm.

Keywords: responsibility, people, vitality, sociality, spirituality, evolution, gene of culture.

Смолін В.А., аспірант кафедри філософії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), smolin.vitaliy@list.ru

В поисках первоисточников формирования и осуществления ответственности

Хаотические процессы современного мирового развития усиливают взаимозависимость всех социальных субъектов и обостряют проблему ответственности. Именно во взаимодействии, взаимозависимости, взаимообусловленности витального, социального и духовного «Я» человека кроются первоисточники феномена ответственности. Если учитывать факт наследования человеком потребности в развитии определенных черт культуры, тогда решение драматических противоречий человеческого «Я» в пользу доминирования социальности и духовности станет основой реализации принципа социальной ответственности.

Ключевые слова: ответственность, человек, витальность, социальность, духовность, эволюция, культурген.

Актуальність теми дослідження зумовлюється особливостями розвитку сучасного суспільства, яке супроводжують хаотичні процеси у всіх сферах його буття. Такі мегатенденції сучасного світового розвитку як глобалізація, генезис суспільства знань, створення єдиної світової інформаційної системи та ін. загострюють проблему відповідальності в умовах посилення взаємозалежності всіх соціальних суб'єктів, що включені в ці процеси. Це, у свою чергу, змушує звернутися до центрального суб'єкта суспільства – людини, що дасть можливість зрозуміти міру і можливість її відповідальності за кризові явища, які супроводжують трансформаційні процеси в Україні і світі в умовах бурхливого сьогодення.

Проблема відповідальності досліджується науковцями в різних аспектах, з них виділимо три основних:

– загальна теорія соціальної відповідальності (К.О. Апел, М.Бубер, П.Дракер, Г.Йонас, Г.Ленк, Х.І. Нібур та ін.).

– аналіз правової і моральної відповідальності (Я.Архангельський, І.Бичко, О.Гусейнов, М.Лемківський, І.Тімошук, К.Шварцман та ін.).

– співвідношення свободи та відповідальності (Х.Гроссман, В.Марков, А.Плахотний, Е.Рудковський та ін.).

На сьогодні накопичено достатньо великий науковий матеріал, в якому висвітлюються різні аспекти проблеми. В той же час необхідно зазначити, що проблеми відповідальності з позицій соціальної антропології, пошук першоджерел цього феномена в індивідуальному бутті самої людини і проекція специфіки цього явища в суспільне буття, аналіз питання можливості прищеплення певних моральних норм, що робить ймовірним реалізацію принципу соціальної відповідальності за умови корекції культурно-генетичного коду суспільства залишилися поза пильною увагою спеціальних наукових досліджень.

Метою цієї статті є виявлення першоджерел відповідальності, що може критися у внутрішньому змісті людського буття та пошук основних детермінант формування соціальної відповідальності. Реалізація цієї мети потребує вирішення таких завдань: 1) дослідити міру взаємодії, взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємообумовленості й суперечності вітальності, соціальності й духовності людини, що, у свою чергу, обумовлює специфіку відповідальної/безвідповідальної поведінки людини; 2) за допомогою застосування еволюційного й теоретико-інформаційного підходів в першому наближенні з'ясувати можливість здійснення принципу соціальної відповідальності за умови прищеплення відповідних моральних норм.

Для здійснення першого завдання необхідно зупинитися на такому вихідному положенні. Буття людини здійснюється одночасно у трьох вимірах: 1) у світі природи, в якому людина проявляє себе як вітальна істота; 2) у соціумі, в якому людина проявляє себе як істота соціальна; 3) у культурі, яка породжує специфічний світ духовних цінностей людини.

Безсумнівно, що вітальність людини характеризують її біологічні потреби, соціальність – потреба в комунікації й самореалізації; духовність – потреба у самовдосконаленні, а також «самоздійснення в семи проекціях від політики до науки, включаючи право, мораль, мистецтво, релігію й філософію, через волю до влади над собою» [3, с.258]. Взаємодія, взаємозалежність, взаємообумовленість вітального, соціального й духовного «Я» людини породжує колізії її драматичного буття в соціумі.

Вітальність людини включає природні властивості людського організму. Вітальне «Я» людини є егоцентричним, реалізує, перш за все, бажання вижити, незалежно від цінностей і моралі суспільства. Боротьба за існування ілюструє зовнішній прояв людської вітальності. Саме вітальне «Я» є джерелом егоїстичної, агресивної і безвідповідальної поведінки. На останньому слід особливо наголосити, бо існуючи на рівні несвідомого, вітальне «Я» людини не знає ніяких обмежень і не бачить відмінностей між добром і злом.

Саме соціальне «Я» людини накладає на неї певні обмеження, пов'язані зі специфікою соціальних комунікацій в умовах спільного співіснування. Проходячи через відповідні процеси соціалізації і засвоюючи певні суспільні правила і норми, людина отримує здатність перебувати у суспільному середовищі, проектуючи власну поведінку від конфлікту до згоди, від домінування до підкорення, від поступок і відсторонення до ворожості і т.д. Однак соціальне «Я» людини змушує її обирати між свободою і необхідністю в бік останньої, ставити зовнішнє вище особистісного, обов'язок вище свободи. Якщо вітальне «Я» ґрунтується на інстинктах, то соціальне «Я» має свідомий характер, до якого додається специфіка раціонального мислення, орієнтованого на регуляцію взаємовідносин індивіда й суспільства за допомогою відповідних комунікативних правил. Соціальні комунікації ґрунтуються на моральних нормах і ціннісних орієнтирах, що продукуються в тому чи іншому типі суспільства в його духовній сфері. «У сфері духовності домінуючу роль відіграють не інстинкти задоволення вітальних потреб людського організму, не корпоративні інтереси конкретного суспільства, а загальнолюдські ідеали блага й краси, справедливості, солідарності й злагоди» [3, с.259]. У цій же сфері відбувається самореалізація людини, як суб'єкта культури, за що відповідає її духовне «Я», яке і дозволяє людині піднятися над її вітальною (ін-

стинктивною) й соціальною (корпоративною) обмеженістю. Саме соціокультурне середовище відіграє провідну роль у реалізації духовного «Я» людини, у розвитку почуттів відповідальності за власні дії і своє оточення.

Отже, взаємодія, взаємозалежність і взаємозумовленість вітальної, соціальної і духовної складових людини і призводить до суперечливих колізій її буття й породжує різну міру відповідальності за себе і за інших. Більша чи менша схильність людини до відповідальності, як етично–моральної якості людини, залежить від результату вирішення суперечностей в існуванні людського «Я». Виділяються такі групи суперечностей:

- між вітальним і соціальним;
- між соціальним і духовним;
- між біологічним (вітальним) і духовним [2, с.287].

Щодо суперечності між вітальністю людини та її соціальністю слід зазначити таке. Як природна істота, людина завжди прагне задовольнити свої інстинктивні потреби тут і зараз. У суспільстві таке прагнення перетворюється в егоїстичну поведінку, яка обмежується тільки тим, що знаходячись в суспільстві людина підкорює свої особистісні інтереси на користь інтересам суспільним. Крім того, задоволення власне природних потреб наштовхується на осуд з боку соціуму у виді соціальних норм різного характеру (морального, правового, релігійного та ін.). Носієм таких соціальних табу є власне соціальне «Я» людини. І така взаємодія її вітального й соціального «Я» проявляється як її внутрішня суперечність, вирішення якої породжує багатоманітність прояву її поведінки від конфліктної, в якій домінує егоїстичне безвідповідальне вітальне «Я» людини до консенсусно–компромисної, в якій переважає соціальне «Я» людини, відповідальність якого породжується усвідомленням належності до корпоративного «Ми».

Суперечність між соціальним і духовним виявляється перш за все в тому, що соціальне «Я» людини змушене ставити корпоративні інтереси вище моральних норм і цінностей існуючих в духовній сфері суспільства, це, у свою чергу, породжує відповідну поведінку. Бо відому дилему Е.Фромма «мати чи бути» ординарна людина вирішує на користь «мати» тут і зараз в сучасному хижачькому суспільстві споживання, а не бути десь і колись і підкорятись диктату універсальних духовних цінностей.

Суперечність між вітальним і духовним – це «підніжжя» і «вершина» людського існування. Вирішення на користь «мати» продукує відповідну природно–агресивну поведінку, позбавлену всілякої соціальної відповідальності. Вирішення на користь «бути» залучає людину до світу універсальних духовних цінностей, що може стати підґрунтям зародження почуття відповідальності за оптимальний суспільний розвиток.

Здійснення другого дослідницького завдання вимагає звернутися до пошуку детермінант формування феномена відповідальності. Фахівцями підкреслюється, що «однією з основних детермінант формування відповідальності соціального суб'єкта виступає взаємодія, яка оформлена у вигляді «людина–спільнота–суспільство», що виступає єдністю об'єктивного та суб'єктивного. Вона прямо пропорційна рівню розвитку і організації суспільного життя, що підкреслює не лише темпоральну зміну типів відповідальності, а й рівні ускладнення даного явища в часі» [5, с.13–14].

Разом з цим, самим соціальним суб'єктом відповідальності «постає передусім така особистість, яка наділена високим рівнем самосвідомості» [5, с.11]. Самосвідомість людини залежить і від її поведінки, і від рівня засвоєння відповідних моральних норм і ціннісних орієнтирів, і від її інтелекту. Виходячи з цього, за допомогою застосування еволюційного й теоретико–інформаційного підходів вважаємо за доцільне в першому наближенні з'ясувати можливість здійснення принципу соціальної відповідальності за умови прищеплення відповідних моральних норм.

Спираючись на принципи сучасної синтетичної теорії еволюції, можна говорити про універсальність законів біологічної еволюції. Закони спадковості, мінливості, від-

бору, які діяли в минулому, діють і нині й можуть бути застосовані до людини як до природної істоти.

Теоретико–інформаційний підхід припускає, що в основі органічної еволюції лежить зміна інформації, а не організмів як таких. Самі по собі окремі організми не еволюціонують (можуть тільки мінятися форми їх поведінки), але зберігається й поступово еволюціонує генетична інформація, закладена в ДНК [4, с.8]. Саме ця інформація й зазнає змін, які потім проявляються – або не проявляються – на рівні окремих організмів. Відповідно, успіх біологічної еволюції полягає в збільшенні шляхом розмноження загальної кількості копій певного набору генетичної інформації, що є в природі, а невдача означає зникнення всіх копій цього набору. У цьому – суть природного відбору, який впливає на генетичну інформацію, закодовану в ДНК [4, с.9].

Сучасна соціобіологія, висуває два основні положення: 1) культура (й культурна еволюція) формується специфічними, властивими тільки людям, когнітивними механізмами; 2) ці механізми мають генетичну природу, тобто кореняться в програмах розвитку нервової системи й можуть діяти в широкому діапазоні варіацій навколишнього середовища. Допускається якийсь фундаментальний механізм геннокультурної коєволюції, який передбачає, що формування культури якщо не детерміноване, то, принаймні, спрямовується генетично [4, с.11].

Соціобіолог Ф.Дж. Айала зазначав, що «етична поведінка корениться в біологічному складі людини... етична поведінка не виникла як саме по собі адаптивне пристосування, але, швидше, була побічним продуктом еволюції вищих інтелектуальних здібностей» [8, с.241–242].

Згідно з теорією, яку відстоює Е.Уїлсон і Ч.Ламсен [9;10;11], у людській психіці присутній еволюційно закладений обмежувальний початок, відмінний і далекий від тваринного інстинкту чи навіть від того феномена, який називається інстинктом самозбереження. Цей обмежувальний початок у психіці є регулятором, що генетично зумовлений і відображає схильність, або перевагу, яку наслідують люди у своїх діях і в поведінці. Більше того, відповідно до цієї теорії, увесь напрямок розвитку людського мислення виявляється детермінованим генно–культурними механізмами [7].

Сам механізм геннокультурної коєволюції представлений у роботі «Гени, свідомість і культура» [11], в якій Ч.Ламсен та Е.Уїлсон висунули концепцію так званих «епігенетичних правил», стверджуючи, що в психіці людини є природжені обмежувальні засади, які спрямовують наше мислення, наші когнітивні, поведінкові та інші характеристики. Епігенетичні правила мають генетичну природу, залежну від ДНК; генетичні зміни можуть трансформувати епігенетичні правила і відносини між ними [6].

Епігенетичні правила є результатом адаптації людини до навколишнього середовища, вони закріплюються генетично завдяки дії природного відбору. Ми мислимо й діємо в генетично виділеному руслі, тому що біологічно нам чинити так вигідніше.

В епігенетичних правилах закодовані природжені компоненти стратегії індивіда, що відносяться до оволодіння культурою і до навчання. Це навчання відбувається завдяки геннокультурній трансляції, точніше, передачі геннокультурної інформації, у процесі якої успадковані епігенетичні правила з більшою вірогідністю використовують одні, а не інші культургени. Культурген – це досить умовна одиниця культурної інформації (образ або конструкт), яка відповідає якому–небудь артефакту, поведінковому зразку, ментальній конструкції та ін. (наприклад, релігійна або ідеологічна концепція, правило моралі і т.д.). Епігенетичні правила скеровують до вибору деяких напрямків розвитку свідомості, напрямків розвитку культури [4, с.12].

Таким чином, використання еволюційного й теоретико–інформаційного підходів до аналізу сутності сучасної людини дає можливість зробити такий висновок: у ході біологічної еволюції сформувалися початкові фізіологічні й поведінкові характеристики людини, які дали поштовх культурній еволюції, що сприяла підвищенню пристосова-

ності людей, причому ця культурна еволюція згодом отримала генетичне закріплення. Людина успадковує не тільки здатність до культурної еволюції, але й потребу в розвитку певних рис культури. Виходячи з цього, підвищення рівня духовності всього суспільства спричинить те, що у драматичних суперечностях людського «Я» ці суперечності в більшій мірі будуть вирішуватись на користь домінування людської соціальності і духовності, ніж витальності, що у свою чергу, стане підґрунтям реалізації принципу соціальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Александрова Е.С. Ответственность человека в условиях развития общества / Е.С. Александрова // Феномен ответственности в мире тотальной глобализации: монография / Науч. ред. И.И. Кальной, А.В. Горбань. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2013. – 416 с.
2. Бачинин В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 472 с.
3. Кальной И.И. Бытие человека как проблема социальной антропологии / И.И. Кальной // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2003. – №43. – С.257–260.
4. Меркулов И.П. Эволюционная эпистемология: история и современные подходы / И.П. Меркулов // В кн.: Эволюция, культура, познание. – М.: Институт философии РАН, 1996. – 167 с.
5. Осюкіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз. Автореф. дис. ... канд. філософ. наук, спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 19 с.
6. Рьюз М. Дарвинизм и этика / М.Рьюз, Э.Уилсон // Вопросы философии. – 1987. – №1. – С.98–99.
7. Шульга Е.Н. Генезис идеи коэволюции / Е.Н. Шульга // Биофилософия. Философский анализ оснований биологии. – М.: Институт философии РАН, 1997. – 264 с.
8. Ayala F.J. The Biological Rools of Morality // Biology and Philosophy, 1987.
9. Lumsden C.J., Wilson E.O. Promethean Fire. Reflection on The Origin of Mind. Cambridge, 1983. – P.64–70.
10. Lumsden C.J., Gushurst A.C. Gene–Culture Coevolution: Humankind in The Making // Sociobiology and Epistemology. – Boston, 1985. – P.8–9.
11. Lumsden C.J., Wilson E.O. Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Process. – Cambridge (MA), 1981.

Referenses

1. Aleksandrova Ye.S. Otvetstvennost' cheloveka v usloviyah razvitiya obshestva / Ye.S. Aleksandrova // Phenomen otvetstvennosti v mire totalnoy globalizatsii / Nauch. red. I.I. Kalnoy, A.V. Gorban'. – Simpheropol': IT «ARIAL», 2013 – 416 s.
2. Bachinin V.A., Zhyravskiy V.S., Panov M.I. Philosophia prava: Pidruchnik dlya yuridichnih spetsialnostey vishih navchalnih zakladiv. – K.: Vidavnicхий Dim «In Yure», 2003. – 472 s.
3. Kalnoy I.I. Bitiye cheloveka kak problema sotsialnoy antropologii / I.I. Kalnoy // Kultura narodov Prichernomor'ya. Nauchniy zhurnal. – 2003. – №43. – S.257–260.
4. Merkulov I.P. Evolutsionnaya epistemologiya: istoriya i sovremeniye podhodi / I.P. Merkulov // Evolutsiya, kultura, poznanie. – M.: Institut Filosofii PAN, 1996. – 167 s.
5. Osokina Yu.S. Vidpovidalnist' sotsialnogo subyekt: filosofskiy analiz. Avtoref. diss. ... kand. filosof. nauk, spetsialnist' 09.00.03. – sotsialna filosofiya i filosofiya istorii, Kyivskiy nstionalniy universitet imeni Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 2007. – 19 s.
6. Ryuz M., Wilson E. Darvinizm i etika // Voprosi filosofii. – 1987. – №1. – S.98–99.
7. Shulga E.N. Genesis idei koevolutsii / E.N. Shulga // Biophilosophiya. Filosofskiy analiz osnovaniy biologii. – M.: Institut filosofii PAN, 1997. – 264 s.
8. Ayala F.J. The Biological Rools of Morality // Biology and Philosophy, 1987.
9. Lumsden C.J., Wilson E.O. Promethean Fire. Reflection on The Origin of Mind. Cambridge, 1983. – P.64–70.

10. Lumsden C.J., Gushurst A.C. Gene–Culture Coevolution: Humankind in The Making // Sociobiology and Epistemology. – Boston, 1985. – P.8–9.

11. Lumsden C.J., Wilson E.O. Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Process. – Cambridge (MA), 1981.

* * *

УДК 340.12

Кабальський Р.О., кандидат юридичних наук, асистент кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін, Полтавський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (Україна, Полтава), kabalskiy@mail.ru

Історія філософського осмислення нормативності як соціокультурного явища

Досліджено історію вивчення нормативності як особливого феномена соціальної реальності. Автором доводиться, що питання про основоположні закономірності протікання процесів у природі та суспільстві існувало завжди, особливо коли соціальна реальність, нормативні засади та закони її функціонування, отримали статус окремої проблеми. У зв'язку з цим запропоновано доцільність продовження дослідження проблеми нормативності у її соціокультурному вимірі.

Ключові слова: нормативність, норма, цінність, належне, загальнозначущість.

Kabalskiy R.O., PhD, assistant department of humanitarian and socio-economic disciplines, Poltava Institute of Law, National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise» (Ukraine, Poltava), kabalskiy@mail.ru

History of philosophical understanding of normativity as a sociocultural phenomenon

The article is devoted to the research of the history of the nature study of normativity as a special phenomenon of social reality. Although in the global philosophical thought the normativity as an independent philosophical category was hardly stood out separately, the author proves that the question of the fundamental laws of creation and existence of the universe, the laws of processes in nature and society has been always existed. With the development of the natural sciences and social sciences highlighting this issue acquired new meanings, shifting more in the social reality sphere. With the development of the world by means of natural sciences, social reality, normative principles and laws of its functioning, got the status of individual problems, resulting in the selection of a group of philosophers who were engaged in its study as opposed to natural reality. In connection with this it is suggested the extension advisability of the problem investigation of normativity in its sociocultural context.

Keywords: normativity, norm, value, proper, general significance.

Кабальський Р.А., кандидат юридических наук, асистент кафедри гуманітарних та соціально-економічних учебных дисциплин, Полтавский юридический институт Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого» (Украина, Полтава), kabalskiy@mail.ru

История философского осмысления нормативности как социокультурного явления

Исследовано историю изучения нормативности как особого феномена социальной реальности. Автором доказывается, что вопрос об основоположных закономерностях протекания процессов в природе и обществе существовал всегда, особенно когда социальная реальность, нормативные основы и законы ее функционирования, получили статус отдельной проблемы. В связи с этим предложена целесообразность продолжения исследования проблемы нормативности в ее социокультурном измерении.

Ключевые слова: нормативность, норма, ценность, должное, общезначимость.

Нормативність є первинною, вихідною властивістю соціальної матерії, зумовлюваною її внутрішньою потребою в упорядкованості й здатністю до самоорганізації. Об'єднання елементів у нормальну систему здійснюється у результаті формування узгодженої взаємодії (погодження зусиль) у щось нове, що має інтегративну якість, якої самі елементи до об'єднання у системи не мали.

В той же час, на сьогодні, феномен нормативності досліджується з традиційних позицій. Ті існуючі праці, де порушується питання нормативності були написані ще в середині минулого століття за умов ідеологічного монополізму. Як наслідок, ці праці не відзначаються розмаїттям методології, а також залишається не врахованим досвід зарубіжних правознавців.

У радянській та сучасній науці проблеми нормативності розглядалась у комплексі з іншими питаннями, або ж